

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

*Третяк М.А., перший заступник Чернівецької
регіональної філії ДП «Центр ДЗК»*

*Третяк Р.А., кандидат економічних наук
ВГО «Ліга оцінювачів земель*

*Третяк Н.А., кандидат економічних наук
ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»*

*Проаналізовано наслідки проведення земельної реформи в Україні. Встановлено проблеми екологічного управління земельними ресурсами та землекористуванням. Запропоновано шляхи їх подолання в новітніх умовах господарювання.
Ключові слова: земельна реформа, управління земельними ресурсами, екологічне управління землекористуванням.*

Постановка проблеми

З прийняттям в 2001 році чинного Земельного кодексу України створено нове середовище земельних відносин. Трансформаційні процеси протягом останніх двох десятиліть значною мірою посилили значення і важливість управління земельними ресурсами та землекористуванням, це пов'язано з тим, що земля стала об'єктом правовідносин і нерухомістю, доповнивши її традиційні характеристики. Однак процес реформування земельних відносин до сьогодні залишається незавершеним, що в свою чергу призводить до погіршення природних ресурсів та загроз в екологічній сфері. Вважаємо, що одною із проблем тривалого періоду

реформування є неефективність екологічного управління земельними ресурсами та землекористуванням та відсутність єдиного ефективного механізму. Особливо нагальною ця проблематика стає зараз, у процесі пошуку оптимальних форм і меж децентралізації влади в центрі і регіонах.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Питанню управління земельними ресурсами та землекористуванням присвячено праці таких дослідників, як В.В. Горлачук, Ю.Г. Гуцуляк, О.С. Дорош, С.О. Осипчук, А.С. Попов, О.В. Сакаль, А.М. Третяк, М.А. Хвесик та інших [1-12]. Однак, обґрунтованого аналізу екологічного

управління земельними ресурсами та землекористуванням, де за основу взято головні наслідки проведення земельної реформи країни, в Україні не здійснювалося.

Метою статті є проведення аналіз стану та проблем екологічного управління землекористуванням в процесі здійснення земельної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу

Для дослідження екологічного управління земельними ресурсами та землекористування, взято головні на-

слідки проведення земельної реформи в Україні, а саме: структурні зміни у розподілі земель як за формами власності та господарювання на землі, так і для визначення екологічної складової земельних ресурсів використано коефіцієнт екологічної стабільності та антропогенного навантаження територій.

Отже, з моменту набрання чинності нового Земельного кодексу України, з 01.01.2002 року інституційно закріплено три форми власності на землю – державна, комунальна та приватна, котрі визначені як рівноправними (табл. 1) [13].

1. Тенденції зміни структури земельного фонду України за формами власності*

Форма власності	Площа земель			
	за 2002 рік		за 2014 рік	
	тис. га	%	тис. га	%
Державна	29872,2	49,5	28824,6	47,80
Приватна	30178	50,0	31442,7	52,10
Колективна (згідно з державними актами)	304,6	0,5	55,3	0,05
Комунальна	-	-	32,3	0,05
Усього	60354,8	100,0	60354,9	100,0

* Джерело: складено за даними форми № 2-зем Держгеокадастру України

Однак, результати аналізу показали, що за 2014 рік (станом на 01.01.2015) у державній власності перебуває 28,9 млн га (47,8) %, приватній власності юридичних та фізичних осіб – 31,4 млн га (52,1) %, колективній – 55,3 тис. га (0,05 %) та в комунальній 32,3 тис га (0,05 %). Тобто, де-факто існує і колективна форма власності на землю, що перебуває у стадії трансформації у приватну власність, проте, законодавчо питання щодо цих земель не вирішено, ні скасуванням державних актів на право колективної власності на землю чи передачею їх до земель державної або комунальної власності.

Згідно із статтею 18 Земельного кодексу України до земель країни належать усі землі в межах її території, у

тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на дев'ять категорій (табл. 2) [13]. Категорія земель – це частина земельного фонду, що виділяється за основним цільовим призначенням і має певний правовий режим [14, с. 33].

Оцінка розподілу земель за 2002 та 2014 роки показує незначні зміни в розподілі земель, а також високу розораність території України. Так, за 2014 рік (станом на 01.01.2015 рік) в Україні найбільшу питому вагу мають землі сільськогосподарського призначення 42,2 млн га (70,0 %), на другому місці землі лісогосподарського призначення 9,0 млн га (15,0 %) та на третьому землі водного фонду 3257,9 (5,4 %).

2. Оцінка розподілу земель в Україні за категоріями земель*

Вид угідь	Площа земель				± 2014 до 2002
	за 2002 рік		за 2014 рік		
	тис. га	%	тис. га	%	
Землі сільськогосподарського призначення	42459,0	70,3	42234,3	70,0	-224,7
Землі житлової та громадської забудови	1494,3	2,5	1556,9	2,6	62,6
Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення	2682,3	4,4	2913,9	4,8	231,6
Землі рекреаційного призначення	34,0	0,1	27,9	0,0	-6,1
Землі оздоровчого призначення	102,5	0,2	110,2	0,2	7,7
Землі історико-культурного призначення	40,5	0,1	53,1	0,1	12,6
Землі лісгосподарського призначення	8974,6	14,9	9025,4	15,0	50,8
Землі водного фонду	3228,6	5,3	3257,9	5,4	29,3
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення	1338,4	2,2	1175,3	1,9	-163,1
Загальна площа	60354,8	100,0	60354,9	100,0	

* Джерело: складено за даними форми № 6-зем Держгеокадастру України

Відзначимо, що досвід європейських країн свідчить про необхідність високої питомої ваги заповідної зони від загальної площі території (15-20 %), в той час, як в Україні вона складає 4,8 % від загальної площі території. Тобто в Україні існують недоліки у сфері розподілу земельних ресурсів за цільовим призначенням, а саме з точки зору його еколого-економічного обґрунтування, що в свою чергу негативно відображається на якості та ефективному використанні земельних ресурсів та призво-

дить до погіршення природної здатності ґрунтового покриву, збіднення флори і фауни тощо.

Крім того, в Україні існує й інший критерій поділу земель, що використовується, а саме – по угіддях. Земельні угіддя представляють собою землі, що систематично використовуються або придатні до використання для конкретних господарських цілей і відрізняються за природними й іншим характеристикам. Розподіл земель по угіддях здійснюється відповідно до їх фактичного використання (табл. 3).

3. Оцінка розподіл земель в Україні по земельних угіддях *

Вид угідь	Площа земель				± 2014 до 2002
	за 2002 рік		за 2014 рік		
	тис. га	%	тис. га	%	
Сільськогосподарські землі, у т.ч.:	43022,3	71,3	42731,5	70,8	-290,8
Сільськогосподарські угіддя, з них:	41800,4	69,3	41511,7	68,8	-288,7
рілля	32544,1	53,9	32531,1	53,9	-13,0
перелogi	404,8	0,7	239,4	0,4	-165,4
багаторічні насадження	912,8	1,5	892,9	1,5	-19,9
сіножаті	2410,2	4,0	2407,3	4,0	-2,9
пасовища	5528,5	9,2	5441,0	9,0	-87,5
Ліси та інші лісовкриті площі	10438,9	17,3	10630,3	17,6	191,4
Землі забудови	2463,0	4,1	2550,4	4,2	87,4
Під водою та заболочені землі	3372,8	5,6	3409,0	5,6	36,2
Інші землі	1057,8	1,8	1033,7	1,7	-24,1
Усього	60354,8	100,0	60354,9	100,0	

* Джерело: за даними форми 6-зем Держгеокадастру України

Найбільш цінні землі в Україні – це сільськогосподарські угіддя, які займають досить велику частку загальної площі країни. Наша держава має один із найвищих у світі показни-

ків забезпеченості сільськогосподарськими угіддями і ріллею на душу населення [14, с. 34]. Так, станом на 01.01.2015 рік, найбільшу питому вагу мають орні землі, які займають

53,9 % від території країни, перелоги – 0,4, багаторічні насадження – 1,5, сіножаті – 4,0 і пасовища – 9,0 %.

Такий розподіл земельних угідь характеризується сільськогосподарською освоєністю і високою розораністю територій України, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Крім того, як показує аналіз, то із прийняттям нового Земельного кодексу України рівень розораності майже не змінився та складає 53,9 % від території країни, що є високим показником серед країн Європи. Так, у Франції і Німеччині рівень розораності земель становить – 33 %, в Іспанії – 30, Нідерландах – 24 %. Потрібно зазначити, що цей показник значно перевищує аналогічний показник більшості країн світу. Внаслідок чого змінюється мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізуються процеси аридизації і опустелювання

земель, розвивається водна і вітрова ерозія, що зумовлює падіння родючості ґрунтів, деградацію та зниження продуктивності агроєкосистем та унеможливує їх сталий розвиток, з яким пов'язане не тільки екологічна, але й продовольча безпека країни [15]. Крім того, в Україні оптимальний рівень лісистості, який науково обґрунтований для нашої держави з розрахунку на її географічне розміщення та кліматичні умови повинен становити не менше 20 %, що встановлений Указом Президента України «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень» № 995/2008 від 04.11.2008 року [16].

Так, рівень розораності в розрізі адміністративно-територіальних одиниць коливається від 15,7 % (у Закарпатській області) до 71,8 % (у Кіровоградській області) (табл. 4).

4. Оцінка рівня розораності земельного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, станом на 01.01.2015 рік*

Регіон, область	Рілля	
	від загальної площі земель, %	від загальної площі с.-г. земель, %
АР Крим	48,8	68,6
Вінницька	65,1	83,6
Волинська	33,4	62,3
Дніпропетровська	66,6	82,4
Донецька	62,3	78,9
Житомирська	37,3	70,2
Закарпатська	15,7	42,6
Запорізька	70,0	82,8
Івано-Франківська	28,4	61,4
Київська	48,2	75,6
Кіровоградська	71,8	84,8
Луганська	47,9	65,3
Львівська	36,4	61,5
Миколаївська	69,1	82,7
Одеська	62,3	78,0
Полтавська	61,7	79,7
Рівненська	32,8	68,5
Сумська	51,5	70,5
Тернопільська	61,9	79,8
Харківська	61,5	78,1
Херсонська	62,5	87,5
Хмельницька	60,7	78,1
Черкаська	60,8	85,5
Чернівецька	40,9	68,7
Чернігівська	44,4	66,7
Україна	53,9	76,1

* Джерело: складено за даними форми 6-зем Держгеокадастру України

Якщо порівнювати із країнами Західної та Центральної Європи, то тільки 2 області (Закарпатська та Івано-Франківська) не перевищують європейський рівень.

Вітчизняними науковцями рекомендовані оптимальні екологічні параметри структури землекористування, де оптимальний рівень розораності території складає 40-45 %, гранично допустимий – 60 % [17, с. 94-95]. При аналізі виявлено, що 13 областей України перевищують гранично допустимий рівень розораності. Підсум-

ком чого є не ефективне використання земельних ресурсів, екологічно незбалансоване ведення землеробства та загрозливий стан ґрунтового покриву України, яке проявляється деградаційних процесах.

Вважаємо, що в країні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору, де до господарського використання залучено біля 64,8 % території країни і тільки 35,2 % становлять еколого-стабілізуючих угідь (табл. 5).

5. Розподілу земельних ресурсів України за їх господарським використанням станом на 01.01.2015 року

Види господарського використання земель	Загальна площа		у т.ч.		
	тис. га	%	рілля	під забудовою	під еколого-стабілізуючими угіддям
Сільське господарство	42169,0	69,9	32159,9	1158,4	8850,7
Житлова та інша забудова	933,9	1,5	51,0	574,2	308,7
Лісове господарство	8873,2	14,7	1130,7	789,1	6953,4
Водне господарство	244,0	0,4	1,6	29,0	213,4
Промисловість і інші	1667,5	2,8	234,1	969,5	463,9
Охорона навколишнього природного середовища	2916,8	4,8	1,0	1,5	2914,3
Охорона здоров'я людей	161,9	0,3	3,3	47,5	111,1
Культура, духовність тощо	172,1	0,3	43,2	69,8	59,1
Інші не використовувані землі	3216,5	5,3	1095,6	774,3	1346,6
Разом	60354,9	100,0	34720,4	4413,3	21221,2
у % до загальної площі			57,5	7,3	35,2

* Джерело: складено за даними форми № 6-зем Держгеокадастру України

Так, розподіл земель в Україні за їх господарським використанням, станом на 01.01.2015 рік, свідчить, що найбільша питома вага належить сільському господарству – 69,9 %, на другому місці – лісове господарство – 14,7 %, на третьому – охорона навколишнього природного середовища – 4,8 %.

Проте, як вже наголошувалося вище, такий розподіл не має достатньої екологічної обґрунтованості. Так,

аналіз оцінка екологічної стабільності територій України шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності (К.ек.ст. складає 0,40) залишається належити до стабільно нестійкої, а коефіцієнт антропогенного навантаження (Ка.н.), який характеризує ступінь впливу діяльності людини на стан довкілля, у тому числі на земельні ресурси, вказує на середній ступінь навантаження і становить більше 3 балів (табл. 6).

6. Характеристика екологічного стану та антропогенного навантаження в Україні

За 2002 рік		За 2014 рік	
К ек.ст.*	К а.н.**	К ек.ст.*	К а.н.**
0,40	>3	0,40	>3

* менше 0,33 - територія є екологічно нестабільною; від 0,34 до 0,50 - відноситься до стабільно нестійкої; від 0,51 до 0,66 - переходить у межі середньої стабільності; якщо перевищує 0,67 - територія є екологічно стабільною [18, с. 6].

** 5 балів - високий ступінь антропогенного навантаження (землі промисловості, транспорту, населені пункти); 4 бали - значний (рілля, багаторічні насадження); 3 бали - середній (природні кормові угіддя, залужені балки); 2 бали - незначний (лісосмуги, чагарники, ліси, болота, під водою); 1 бал - низький (мікрозаповідники) [18, с. 7].

Вважаємо, що оцінка процесів, які відбуваються в розподілі земельних ресурсів та землекористування і в природному середовищі під впливом посилення антропогенного навантаження, є важливою передумовою для своєчасного виявлення загроз національній безпеці, як в економічній так і в екологічній сфері та політиці управління. Саме тому необхідний даний аналіз для своєчасного реагування на неефективність екологічного управління земельними ресурсами та землекористування та передумовою управління рішень щодо раціонального використання та охорони земель на відповідному рівні рулювання.

Висновки

Даний аналіз свідчить, що Україна на жаль не задовольняє екологічні вимоги щодо загального стану. Крім того, з прийняттям Земельного кодексу та із змінами в структурі розподілу земельних ресурсів, екологічний стан землекористування в країні не змінився та знаходиться біля небезпечної межі за якою можуть настати неоправдані екологічні процеси, що вказує на неефективність управління земельними ресурсами та землекористуванням. Тобто, Україна потребує формування нового підходу в управлінні земельними ресурсами та землекори-

сткуванням в новітніх умовах господарювання, яке має мати наукове обґрунтування. Суть якої полягає, що така система має забезпечити ефективний взаємозв'язок усіх інститутів та структур земельної політики, в тому числі органів виконавчої влади із землевласниками та землекористувачами, що і буде досліджуватися в подальших розробках.

Список літератури

1. *Гуцуляк Ю.Г.* Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки / Ю.Г. Гуцуляк. – Чернівці: Прут, 2002. – 124 с.
2. *Дорош О.С.* Регулювання цільового призначення земель у системі управління земельними ресурсами / О.С. Дорош // *Землеустрій і кадастр.* – 2006. – № 3. – С. 39–43.
3. *Дорош О.С.* Управління земельними ресурсами на регіональному рівні / О.С. Дорош. – К.: ЦЗРУ, 2004. – 142 с.
4. *Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатулін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль [та ін.].* – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – 52 с.
5. *Осипчук С.О.* Концептуальні положення сучасної стратегії використання земельних ресурсів України / С.О. Осипчук // *Наук. вісн. НАУ.* – 2006. – Вип. 104. – С. 186-190.
6. *Осипчук С.О.* Сільськогосподарське землекористування України (сутність, проблеми, напрями вдосконалення) /

- С.О. Осипчук // Землеустрій і кадастр. – 2005. – № 3. – С. 51-71.
7. Попов А.С. Індикатори системи управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / А.С. Попов. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2011_18_2/files/11poamsi.pdf.
8. Сакаль О.В. Ефективне управління землями лісгосподарського призначення: [монографія] / О.В. Сакаль. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – 176 с.
9. Третяк А.М. Управління земельними ресурсами : навчальний посібник / А.М. Третяк, О.С. Дорош. – К. : Нова книга, 2006. – 462 с.
10. Третяк А.М. Управління земельними ресурсами та реєстрації землі в Україні. – Київ, 1998. – 224 с.
11. Управління земельними ресурсами : підручник / [В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, І.М. Песчанська та ін.] ; за ред. В.В. Горлачука. – 2-ге вид., випр. і переробл. – Львів : Магнолія, 2006. – 443 с.
12. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання : [монографія] / [за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М. А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 304 с.
13. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
14. Третяк Н.А. Розвиток системи управління земельними ресурсами як економічна функція власності на землю / Н.А. Третяк. – Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2013. – 254 с.
15. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, ІАТ & К. – 2012. – 258 с.
16. Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень: указ Президента України від 4 листопада 2008 року № 995/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 45. – Ст. 17.
17. Попова О.Л. Екодіагностика природо-господарської організації території України: агроландшафтний аспект / О.Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 3. – С. 92–101.
18. Третяк А.М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування / А.М. Третяк, Р.А. Третяк, М.І. Шквир. – К. : Інститут землеустрою УААН, 2001. – 15 с.

Проанализированы последствия проведения земельной реформы в Украине. Установлено проблемы экологического управления земельными ресурсами и землепользованием. Предложены пути их преодоления в новейших условиях хозяйствования.

Ключевые слова: земельная реформа, управление земельными ресурсами, экологическое управление землепользованием.

The effects of the land reform in Ukraine were analyzed. Inefficiency land management and land use was established. The ways to overcome them in the new economic conditions were proposed.

Keywords: land reform, land management, environmental management of land use.